

1/ Geneza i rozwój międzynarodowego prawa humanitarnego

Współczesne międzynarodowe prawo humanitarne, zapoczątkowane pierwszą konwencją genewską z 1864 r., rozwijało się etapami, często dopiero po wydarzeniach, podczas których byłoby bardzo przydatne. Stanowiło ono odpowiedź na stale rosnące zapotrzebowanie na pomoc humanitarną, co z kolei wynikało z doskonalenia nowych rodzajów broni i występowania nowych typów konfliktów.

Oto wykaz najważniejszych traktatów międzynarodowych w ujęciu chronologicznym, według dat ich przyjęcia:

- 1864 Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych żołnierzy w armiach w polu będących
- 1868 Deklaracja petersburska (zakazująca używania podczas wojny pewnych pocisków)
- 1899 Konwencje haskie o prawach i zwyczajach wojny lądowej oraz o przystosowaniu do wojny morskiej zasad konwencji genewskiej z 1864 r.
- 1906 Wprowadzenie zmian do konwencji genewskiej z 1864 r.
- 1907 Wprowadzenie zmian do konwencji haskich z 1899 r. i przyjęcie nowych konwencji
- 1925 Protokół genewski o zakazie używania podczas wojny gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych
- 1929 Dwie konwencje genewskie: - Wprowadzenie zmian do konwencji genewskiej z 1906 r. - Konwencja genewska o traktowaniu jeńców wojennych
- 1949 Cztery konwencje genewskie: I O polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych II O polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków się zbrojnych na morzu III O traktowaniu jeńców wojennych IV O ochronie osób cywilnych podczas wojny
- 1954 Konwencja haska o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego
- 1972 Konwencja o zakazie doskonalenia, produkowania i przechowywania broni bakteriologicznych (biologicznych) i toksycznych oraz o ich zniszczeniu
- 1977 Dwa protokoły dodatkowe do czterech konwencji genewskich z 1949 r., które wzmacniają ochronę ofiar konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym (protokół I) i nie międzynarodowym (protokół II)
- 1980 Konwencja o zakazie lub ograniczeniu używania pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za powodujące nadmierne cierpienia lub za posiadające niekontrolowane skutki. Obejmuje ona: - Protokół (I) o niewykrywalnych odłamkach - Protokół (II) o zakazie lub ograniczeniu używania min, min-pułapek i innych podobnych urządzeń - Protokół (III) o zakazie lub ograniczeniu używania broni zapalających
- 1993 Konwencja o zakazie doskonalenia, produkowania, przechowywania i używania broni chemicznych oraz o ich zniszczeniu
- 1995 Protokół dotyczący oślepiających broni laserowych (protokół IV [nowy] do konwencji z 1980 r.)
- 1996 Wprowadzenie zmian do Protokołu o zakazie lub ograniczeniu używania min, min-pułapek i innych podobnych urządzeń
- 1997 Konwencja o zakazie używania, przechowywania, produkowania i przekazywania min skierowanych przeciwko ludziom oraz o ich zniszczeniu
- 2003 Protokół dotyczący wybuchowych pozostałości wojny.

2/ Konflikt zbrojny o charakterze nie międzynarodowym a umiędzynarodowiony konflikt zbrojny

Konflikty o charakterze nie międzynarodowym określane są w literaturze również jako konflikty wewnętrzne lub wojny domowe. Określenie „wojny domowej” stosowane jest w odniesieniu do walki o władzę polityczną w państwie, toczoną przy użyciu regularnych sił zbrojnych lub sił partyzanckich.

W celu uniknięcia stosowania prawa wojennego wobec uczestników konfliktów wewnętrznych państwa często nazywały te konflikty „operacjami politycznymi”, „samoobroną”, „pomocą udzieloną sprzymierzonemu rządowi w konflikcie wewnętrznym” itd.

Do końca XVII w. powstańcy występujący przeciwko władzy państwowej w wojnach domowych byli pozbawiani praw i traktowani jak przestępcy w przypadku dostania się do niewoli. W XVIII i XIX w. pojawiła się praktyka stosowania praw i zwyczajów wojennych wobec ujętych bojowników w czasie wojen domowych.

Pierwszą próbę skodyfikowania praw i zwyczajów wojny domowej podjęto w tzw. Kodeksie Liebera przyjętym w formie rozkazu Prezydenta USA w czasie wojny secesyjnej (1861-1865).

Na forum międzynarodowym działania legislacyjne na rzecz roztoczenia ochrony prawnomiędzynarodowej nad uczestnikami konfliktów wewnętrznych podjęte zostały z inicjatywy Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża przed I wojną światową.

W toku długich debat ustalono jedynie minimalne standardy, które powinny być przestrzegane przez strony konfliktu zbrojnego niezależnie od jego charakteru (międzynarodowego lub nie międzynarodowego). Standardy te zawarto we wspólnym art. 3 Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. zwanym też konwencją w miniaturze.

Definicję niemiędzynarodowego konfliktu zbrojnego można ustalić na podstawie art. 1 ust. 1 II Protokołu Dodatkowego do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r. dotyczącego ochrony ofiar nie międzynarodowych konfliktów zbrojnych z 1977 r. W myśl tego artykułu konflikt ni międzynarodowy jest to konflikt toczący się na terytorium państwa między siłami zbrojnymi tego państwa a rozłamowymi siłami zbrojnymi lub innymi uzbrojonymi, zorganizowanymi grupami, pozostającymi pod odpowiedzialnym dowództwem i sprawującymi taką kontrolę nad częścią terytorium, że mogą prowadzić ciągle i spójne operacje wojskowe oraz stosować postanowienia II Protokołu Dodatkowego.

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża zaproponował uznanie za konflikt wewnętrzny każdego starcia sił politycznych, przy użyciu broni na terytorium jednego państwa.

3/ Konflikt zbrojny o charakterze międzynarodowym. Współczesne przykłady

Zdaniem wielu prawników wojna jest stanem, w którym stosuje się środki przymusu. H. Grocjusz określał wojnę jako stan prawny, w którym znajdują się osoby toczące spór przy użyciu siły. Zdaniem E. de Vattela jest to stan, w którym dochodzi się swoich praw przy użyciu siły. L. Ehrlich stwierdził, iż wojna to stan walki prowadzony za pomocą publicznych sił zbrojnych pomiędzy dwoma lub więcej podmiotami prawa międzynarodowego lub przynajmniej grupami mającymi charakter podmiotów prawa, przy zerwaniu stosunków pokojowych między stronami.

W ujęciu prawnomiędzynarodowym wojna jest tym szczególnym stanem, w którym znajduje zastosowanie prawo wojenne.

We współczesnej nauce definicje konfliktu zbrojnego oparte są na kryteriach formalnych tj. uznania za konflikt międzynarodowy walki rozciągniętej w przestrzeni i czasie, w której uczestniczą dwa lub więcej integralne podmioty prawne, posiadające pełną zdolność prawnomiędzynarodową.

Zgodnie z art. 2 Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. konflikt zbrojny ma miejsce nawet wtedy, gdy jedna ze stron nie uznaje wypowiedzenia stanu wojny.

Za konflikt międzynarodowy mogą być uznane również walki narodowowyzwoleńcze pod warunkiem, że są to walki przeciw panowaniu kolonialnemu i obcej okupacji, a także przeciwko rasizmowi, a walczący lud wykonuje swoje prawo do samostanowienia przewidziane w Karcie Narodów Zjednoczonych (art. 1 ust. 4 I Protokołu Dodatkowego do Konwencji Genewskich dotyczącego ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych).

Zaznaczyć należy, iż zakwalifikowanie wojen narodowowyzwoleńczych do kategorii międzynarodowych konfliktów zbrojnych, a tym samym objęcie członków wyzwoleńczych sił zbrojnych taką samą ochroną, jaka przysługuje na podstawie międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych członkom sił zbrojnych w konflikcie między państwami, było jedną z najistotniejszych zmian wprowadzonych przez wspomniany wyżej I Protokół Dodatkowy.

Przyjęcie takiej kwalifikacji oznacza, że można zrewidować prezentowany przez niektórych przedstawicieli doktryny pogląd, iż osobom takim przysługuje jedynie ochrona, jaką dla wszystkich osób biorących udział w konflikcie przewiduje wspólny art. 3 Konwencji Genewskich.

W przypadku konfliktu zbrojnego o charakterze międzynarodowym prawo wojenne ujęte w Regulaminie haskim dotyczącym praw i zwyczajów wojny lądowej z 18 października 1907 r., Konwencji haskich z 1907 r., Konwencji genewskich z 1949 r. oraz I Protokole Dodatkowym z 1977 r. zaczyna obowiązywać od chwili wybuchu tego konfliktu. Konflikt międzynarodowy w znaczeniu materialnym rozpoczyna się z chwilą podjęcia działań wojennych. Nie jest potrzebne, jak w przypadku konfliktu o charakterze nie międzynarodowym, polityczne lub prawne jego istnienia.

4/ Metody i środki walki zakazane i dozwolone w trakcie działań zbrojnych

W świetle międzynarodowego prawa humanitarnego, w czasie wojny zabrania się:

- atakowania lub bombardowania nie bronionych miast, wsi i domów mieszkalnych i budowli
- używania środków masowej zagłady (godzą w ludność cywilną, która jest pod ochroną prawa wojennego)
- groźby terroru i jego stosowania wobec ludności cywilnej, by złamać odporność przeciwnika
- realizowania polityki rasowej (masowe akty ludobójstwa w czasie II wojny światowej)
- zdradzieckiego zabijania i ranienia oraz składania oświadczenia, że nikomu nie daruje się win
- w miarę możliwości atakowania świątyń, gmachów służących celom nauki, sztuki i dobroczynności, pomników historycznych (pod warunkiem, że nie służą one celom wojennym) - (patrz pyt.98)
- używania trucizny i broni zatrutej oraz broni mogącej zadać zbyteczne cierpienia
- używania pocisków wybuchających lub zawierających substancje piorunujące czy zapalne, wagi mniejszej niż 400 gramów
- używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych środków bakteriologicznych
- użycia broni jądrowej
- bezprawnego użycia flagi parlamentariusza, jak również odznak wojskowych i uniformów nieprzyjaciela
- niszczenia lub zabierania własności nieprzyjacielskiej (oprócz wypadków, kiedy wymaga tego konieczność wojenna)
- grabieży itd.

Pod ochroną prawa wojennego znajdują się:

- ludność cywilna: chorzy, ranni, jeńcy, dzieci, kobiety
- osoby należące do sił zbrojnych, które nie okazują oporu, tzn. złożyły broń lub zdały się na łaskę
- szpitale, formacje sanitarne
- dobra kultury.

5/ Ochrona dóbr kultury w czasie wojny

Problematyka ochrony dóbr kulturalnych¹ w czasie konfliktów zbrojnych stała się przedmiotem zainteresowań społeczności międzynarodowej szczególnie po II wojnie światowej, która okazała się prawdziwą katastrofą dla europejskiego dziedzictwa kulturowego. Zauważyć jednak należy, że we współczesnym świecie znacząco przeważają konflikty nieposiadające charakteru międzynarodowego.

Stanowią one sytuację nadzwyczajną, podczas której, zwłaszcza w początkowej fazie konfliktu, społeczność międzynarodowa nie jest zorientowana na kontrolę ochrony dóbr kulturalnych przez strony konfliktu. Zagrożenie zniszczenia dóbr kulturalnych jest poważniejsze niż w przypadku konfliktu zbrojnego międzynarodowego, ponieważ skutki prawne w sferze prawa międzynarodowego zachodzą nie w momencie zaistnienia samej sytuacji konfliktu, ale znacznie później, tj. w momencie uznania bojowników za stronę wojującą. Rodzi to problem przypisania odpowiedzialności stronom konfliktu za ewentualne grabieże i dewastacje dóbr kulturalnych. Wydaje się zatem, iż kwestie skutecznej ochrony dóbr kulturalnych podczas konfliktów zbrojnych niemających charakteru międzynarodowego powinny być uregulowane przede wszystkim w prawie wewnętrznym poszczególnych państw, a posiłkowo w prawie międzynarodowym. Oczywiście Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego w art. 19 jednoznacznie stwierdza, iż jej zakres obejmuje również sytuacje konfliktu wewnętrznego, ale odsunięty w czasie moment uznania sytuacji w danym państwie za konflikt zbrojny znacząco osłabia ochronę dóbr kulturalnych. Problem ten jest szczególnie widoczny podczas współczesnych konfliktów zbrojnych o charakterze niem międzynarodowym, np. w Syrii lub na Ukrainie. Kwalifikacja kryzysu na Ukrainie budzi wiele wątpliwości. W dniu 29.08.2014 r. polskie MSZ oficjalnie ogłosiło, że traktuje ofensywne działania rosyjskich sił zbrojnych w południowych regionach obwodu donieckiego jako agresję Rosji na Ukrainę w rozumieniu prawa międzynarodowego. Niemniej jednak przynajmniej w okresie od 21 listopada 2013 r. do 1 marca 2014 r. sytuacja na Ukrainie spełniała kryteria niem międzynarodowego konfliktu zbrojnego.

W Polsce, podobnie jak w wielu innych państwach-stronach Konwencji Haskiej z 1954 r. zasady organizacji ochrony dóbr kulturalnych w wypadku konfliktu zbrojnego obejmują głównie stronę państwową. W dużym stopniu zadania związane z ochroną dóbr kulturalnych spoczywają na organach władzy i administracji państwowej oraz samorządowej. Organy te przygotowują i realizują plany ochrony dóbr kultury, a konserwatorzy zabytków pełnią rolę koordynatorów tych przygotowań.

W przypadku niem międzynarodowego konfliktu zbrojnego zadania związane z ochroną dóbr kulturalnych zostają niejako na zasadzie analogii przeniesione na stronę rządową. Nasuwa się zatem pytanie o znaczenie KH dla ochrony dóbr kulturalnych podczas niem międzynarodowych konfliktów zbrojnych. Być może strony niem międzynarodowego konfliktu zbrojnego powinny być zobowiązane do ochrony dóbr kulturalnych na podstawie prawa wewnętrznego danego państwa, a dokumenty międzynarodowe, takie jak KH, powinny pełnić rolę uzupełniającą. Oznaczałoby to jednak pozostawienie poza sferą zainteresowania i troski o wspólne dziedzictwo kulturalne, w skład którego wchodzić dobra kulturalne poszczególnych państw nie zawsze zorientowanych na ich ochronę, szczególnie podczas brutalnych niem międzynarodowych konfliktów zbrojnych.

W artykule 1 KH zawarto definicję dóbr kulturalnych opartą w dużej mierze na propozycji włoskiej, która zakładała, iż z punktu widzenia ochrony nie jest istotne pochodzenie obiektu i jego status własnościowy, ale indywidualne cechy dóbr. Dobra kulturalne zostały podzielone na trzy grupy. Do grupy pierwszej zaliczono

dobra ruchome lub nieruchome, które posiadają wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu. Do grupy drugiej zakwalifikowano gmachy, których zasadniczym przeznaczeniem jest przechowywanie lub wystawianie dóbr kulturalnych ruchomych. Trzecią grupę stanowią ośrodki obejmujące znaczną ilość dóbr kulturalnych. Jest to katalog otwarty, w którym wymieniono tytułem przykładu jedynie najważniejsze ruchomości i nieruchomości, mogące posiadać status dobra kulturalnego.

W świetle KH ochrona dóbr kulturalnych podzielona jest niejako na dwa obszary, tj. opiekę nad dobrami kulturalnymi i poszanowanie dóbr kulturalnych. Opieka nad dobrami kulturalnymi polega przede wszystkim na podjęciu określonych działań w czasie pokoju, które umożliwią ich ochronę przed dającymi się przewidzieć skutkami konfliktu.

Natomiast poszanowanie dóbr kulturalnych generalnie wiąże się z nieczynieniem ich przedmiotem ataku i niewykorzystywaniem ich do ochrony celów wojskowych. Obejmuje też zakaz bezprawnego przywłaszczenia tych dóbr oraz ich niszczenia lub rekwizycji, a także zakaz odwetu.

6/ Ochrona ludności cywilnej w czasie konfliktów zbrojnych

Od wieków okres wojny i pokoju stanowił zasadniczy etap kształtowania się porządku międzynarodowego. Przemoc zbrojna stanowiła i nadal stanowi instrument rozwiązywania zarówno problemów wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Koszmar dwóch wojen światowych stanowił asumpt do prób wyeliminowania konfliktów zbrojnych z rzeczywistości stosunków międzynarodowych oraz rozwoju idei humanitaryzmu. Na przestrzeni wieków poszukiwano skutecznych rozwiązań prawnych i instytucjonalnych mających zapewnić ochronę ludności cywilnej, która niejednokrotnie była przedmiotem celowych lub przypadkowych ataków. Współcześnie obowiązujące normy międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych pozwalają na pewien stopień humanizacji konfliktów zbrojnych. Niemniej jednak znane są przypadki, gdzie normy te nie są respektowane, a wręcz świadomie łamane. Ponad to pociąganie do odpowiedzialności podmiotów łamiących normy prawne w zakresie ochrony ludności cywilnej pozostawia wiele do życzenia.

Podział na osoby prowadzące walkę (kombatanci) i osoby cywilne umożliwia wykluczenie okoliczności, w których określone osoby mogą walczyć, lecz nie mogą być przedmiotem ataków lub też mogą być celem ataków, lecz nie mają możliwości do swojej obrony. Ochrona wynikająca z zasady rozróżnienia nie ma absolutnego charakteru, a w określonych przypadkach odstępianie od niej jest racjonalną koniecznością. Osoby cywilne mogą bowiem utracić przywilej ochrony, jeśli aktywnie włączą się w działania wojenne. Dotyczy to także obiektów cywilnych (kościół, szpitale, itp.) wykorzystywanych przez strony walczące.

Zgodnie z art., 27 IV *Konwencji Genewskiej* ludność cywilna, która nie bierze bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych podlega ochronie i szacunkowi wobec wszelkich niebezpieczeństw wynikających zarówno z konfliktów międzynarodowych, jak wewnętrznych. Norma ta wynika z kardynalnych zasad i norm praw człowieka, a jej wyrazem są liczne konwencje międzynarodowe i prawo zwyczajowe. Z obowiązkiem ochrony ludności cywilnej wiąże się kategoryczny zakaz atakowania ludności cywilnej. Zabójstwa i ciężkie ranienia w działaniach zbrojnych oraz podczas okupacji w myśl obowiązujących przepisów stanowią zbrodnię wojenną.

Kategorycznie zabronione jest torturowania ludności cywilnej, okrutne i poniżające traktowanie oraz eksperymenty medyczne. Zakazane są również wszelkie środki zastraszania lub terroryzowania. Wobec ludności cywilnej nie może być także stosowany również żaden przymus fizyczny lub moralny, a w szczególności ukierunkowany na uzyskanie określonych informacji.

Zabrania się także stosowania środków odwetowych w stosunku do osób podlegających ochronie. Prawo zobowiązuje strony konfliktu do szanowania osób cywilnych, ich godności i obyczajów, wyznania oraz prawo do prywatności i prawa rodzinne.

W myśl obowiązujących przepisów MPHKZ zabrania się jest również:

- ograniczania zaspokajania podstawowych potrzeb;
- pozbawiania ludności cywilnej dóbr niezbędnych do przetrwania (środki żywnościowe i strefy rolnicze, urządzenia nawadniające, studnie, itp.);
- ograniczania działalności podmiotów świadczących usługi na rzecz ludności cywilnej;
- rabunku i stosowania środków odwetowych;

- niszczenia i przywłaszczenia mienia;
- zajmowania dóbr kultury;
- przymusowego wcielanie do sił zbrojnych;
- przymusowego przesiedlanie i deportacja ludności
- stosowania kar zbiorowych;
- pociągania do odpowiedzialności karnej za czyny i opinie, których osoby cywilne dopuściły się przed, lub podczas przerwy w okupacji;
- wykorzystywania ludności cywilnej w charakterze żywych tarcz.

Ponad to strony konfliktu mają obowiązek zezwalania na udzielanie wszelkiej niezbędnej pomocy ludności cywilnej, w tym na swobodny przewóz środków pierwszej potrzeby i medykamentów, a także przedmiotów służących do praktyk religijnych. W celu zapewnienia niezbędnych warunków bytu ludności cywilnej w czasie konfliktu strony powinny utrzymywać podstawowe instytucje użyteczności publicznej oraz umożliwić realizację zadań realizowanych przez formacje obrony cywilnej.

7/ OCHRONA RANNYCH I CHORYCH W CZASIE KONFLIKTÓW ZBROJNYCH I OKUPACJI

W dniu 12 sierpnia 1949 r. w Genewie została podpisana Konwencja o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych (I konwencja genewska). Składa się ona z 63 artykułów i dwóch załączników dotyczących projektu układu w sprawie stref i miejscowości sanitarnych (I załącznik) oraz wzoru karty tożsamości dla członków personelu sanitarnego i duchowego przydzielonego do armii (II załącznik).

Konwencja określa podmiotowy, przedmiotowy, czasowy i terytorialny zakres ochrony przysługujący osobom rannym i chorym w czasie konfliktów zbrojnych.

I Konwencja genewska ma zastosowanie podczas konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym, nawet gdy jedna ze stron konfliktu nie uznaje stanu wojny. Jednocześnie art. 3 konwencji (wspólny artykuł dla czterech konwencji genewskich tzw. konwencja w miniaturze) zawiera pewien minimalny katalog praw, który przysługuje rannym i chorym również w czasie działań zbrojnych toczących się na terytorium tylko jednego państwa. Jest to bardzo ogólna ochrona nakazująca traktować wszystkie osoby w sposób humanitarny bez względu na jakiegokolwiek kryterium dyskryminacji. Art. 3 ust. 2 stanowi, że ranni i chorzy będą zbierani i leczeni przez bezstronna organizację humanitarną, jak Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża.

Zakres czasowy stosowania I konwencji genewskiej określa art. 5, w myśl którego opieka nad rannymi i chorymi powinna trwać aż do ich ostatecznej repatriacji.

Nad przestrzeganiem tej konwencji czuwać mają państwa opiekuńcze, powołane do obrony interesów stron w konflikcie. W tym celu państwa opiekuńcze mogą wyznaczać poza swoim personelem dyplomatycznym i konsularnym, delegatów spośród obywateli własnych lub spośród obywateli innych państw neutralnych w danym konflikcie. Jednak delegaci ci powinni być zaakceptowani przez państwo, w którym będą wykonywali swoją misję.

Zakres przedmiotowy niniejszej konwencji jest określony raczej ogólnie z uwzględnieniem zasady poszanowania osób rannych i chorych we wszystkich okolicznościach. Ranni i chorzy kombatanci (osoby wymienione w art. 13 I Konwencji genewskiej, który jest tożsamy z art. 4 A III konwencji genewskiej o traktowaniu jeńców wojennych) powinni być traktowani w sposób humanitarny i leczeni przez stronę w konflikcie bez żadnych różnic z powodu płci, rasy, narodowości, religii, poglądów politycznych lub innych analogicznych powodów. Zabronione jest dobijanie, wyniszczanie, torturowanie, dokonywanie doświadczeń biologicznych, pozostawianie ich z premedytacją bez pomocy lekarskiej lub stwarzanie warunków narażających ich na zakażenie lub zarażenie.

Tylko nagłość z punktu widzenia lekarskiego może upoważniać do dania pierwszeństwa w kolejności udzielania pomocy (art. 12 I KG).

8/ PODSTAWOWE ZASADY MIĘDZYNARODOWEGO PRAWA HUMANITARNEGO

Osoby, które w ogóle nie uczestniczą w walce albo nie mogą już w niej uczestniczyć mają prawo do poszanowania ich życia oraz ich integralności fizycznej i psychicznej. Takie osoby muszą być zawsze chronione i traktowane humanitarnie, bez jakiegokolwiek dyskryminacji. Zabronione jest zabijanie lub zadawanie ran nieprzyjacielowi, który się poddaje lub nie może już uczestniczyć w walce. Ranni i chorzy muszą być zbierani i objęci opieką przez tę stronę konfliktu, w której rękach się znajdują.

Ochrona obejmuje także personel medyczny i urządzenia medyczne, środki transportu oraz sprzęt. Znak czerwonego krzyża lub czerwonego półksiężyca na białym tle ma chronić takie osoby oraz przedmioty i musi być szanowany.

Ujęci kombatanci i osoby cywilne, znajdujące się we władzy strony przeciwnej, mają prawo do poszanowania ich życia, godności, praw osobistych oraz przekonań politycznych, religijnych i innych. Muszą oni być chronieni przed wszelkimi aktami przemocy lub represjami. Mają prawo do korespondencji z rodzinami i do otrzymywania pomocy. Każdy musi korzystać z podstawowych gwarancji sądowych i nikt nie może odpowiadać za czyn, którego nie popełnił. Nikt nie może być poddawany torturom fizycznym lub psychicznym ani karom cielesnym bądź też innemu okrutnemu lub poniżającemu traktowaniu. Strony konfliktu i członkowie ich sił zbrojnych nie mają nieograniczonego prawa do doboru metod i środków prowadzenia wojny. Zabronione jest używanie broni lub metod prowadzenia działań zbrojnych, które mogą spowodować zbędne straty lub nadmierne cierpienia. Strony konfliktu muszą zawsze dokonywać rozróżnienia między ludnością cywilną a kombatantami w celu oszczędzania ludności cywilnej i cywilnego mienia. Ani ludność cywilna jako całość, ani poszczególne osoby cywilne, nie mogą być przedmiotem ataku. Ataki można kierować wyłącznie przeciwko celom wojskowym.

Podobnie jak Grotius, inni prawnicy i filozofowie jeszcze na długo przed przyjęciem i rozwinięciem pierwszej konwencji genewskiej z 1864 r. interesowali się możliwością objęcia konfliktów regulacjami prawnymi. Bardzo istotne koncepcje w tej dziedzinie przedstawił w XVIII wieku Jean-Jacques Rousseau formułując następującą zasadę na temat stosunków wojennych pomiędzy państwami: " Wojna nie jest stosunkiem człowieka do człowieka, lecz stosunkiem między państwami, w którym jednostki stają się nieprzyjaciółmi jedynie przez przypadek; nie jako ludzie, nie jako obywatele, lecz jako żołnierze (...). Ponieważ celem wojny jest zniszczenie wrogiego państwa, zabijanie jego obrońców jest uzasadnione tylko dopóty, dopóki są oni uzbrojeni; gdy tylko jednak złożą broń i poddają się, nie są już wrogami ani przedstawicielami wroga, lecz ponownie stają się zwykłymi ludźmi i pozbawianie ich życia przestaje być uzasadnione". W 1899 r. Fiodor Martens doprowadził do przyjęcia następującej zasady obowiązującej w sytuacjach nie objętych przepisami prawa humanitarne: " (...) ludność cywilna i kombatanci pozostają pod ochroną i władzą zasad prawa międzynarodowego wynikających z istniejących zwyczajów, z zasad humanitaryzmu i z wymagań społecznego sumienia". Powyższe zdanie, znane jako klauzula Martensa, nabrało charakteru normy zwyczajowej i jako część prawa zwyczajowego zostało włączone do ustępu 2 artykułu 1 protokołu dodatkowego z 1977 r.

9/ PRAWA I OBOWIĄZKI PAŃSTW NEUTRALNYCH W CZASIE WOJNY

Według słownika języka polskiego „neutralność” jest to „prawna sytuacja państwa, rządu, nie biorącego udziału w wojnie toczącej się między innymi państwami i utrzymującego z nimi pokojowe stosunki”¹. Definicja ta dotyczy jednak neutralności wojennej (czasowej).

Instytucja neutralności wieczystej (trwałej, stałej, permanentnej) w czasie pokoju w prawie międzynarodowym ukształtowała się w XIX w.

Przyjęcie przez państwo statusu trwałej neutralności jest niewątpliwie ograniczeniem zdolności do czynności prawnych w płaszczyźnie międzynarodowej. Państwo trwale (wieczystie) neutralne w zamian za uznanie przez społeczność międzynarodową jego integralności terytorialnej i niepodległości zobowiązuje się: nie używać siły zbrojnej przeciwko innemu państwu; nie brać udziału w toczących się działaniach zbrojnych; nie przystępować do sojuszy i organizacji o charakterze wojskowym; nie uczestniczyć w systemie bezpieczeństwa zbiorowego; nie udostępniać swojego terytorium do celów wojskowych. Państwo trwale neutralne ma jednak prawo do samoobrony i do utrzymywania własnej armii, której może użyć do obrony swojej neutralności².

Klasyczne pojęcie neutralności, zawarte w Konwencji dotyczącej praw i obowiązków mocarstw i osób neutralnych w razie wojny lądowej³ oraz Konwencji dotyczącej praw i obowiązków mocarstw neutralnych w razie wojny morskiej⁴ odnosi się do państw występujących jako podmioty działań politycznych. Konwencje te poprzez prawa i obowiązki państw określają status neutralności wojennej.

Zauważyć należy, iż neutralność wojenna oznacza, że państwo nie bierze udziału w konflikcie zbrojnym podczas, gdy neutralność wieczysta powiązana jest przede wszystkim z neutralnością gospodarczą i czasem pokoju. Z drugiej strony jak słusznie zauważył prof. M. Jaskólski brak formalnej wojny nie oznacza pokoju, a formalny pokój nie oznacza braku wojny⁵.

Niewątpliwie też członkostwo zarówno Austrii, jak i Szwajcarii w ONZ w obliczu możliwości stosowania przez Radę Bezpieczeństwa sankcji o charakterze wojskowym i niewojskowym spowodowało konieczność nowego spojrzenia na koncepcję neutralności wieczystej. Ostatecznie przeważał pogląd według, którego państwa neutralne mogą aktywnie lub pasywnie uczestniczyć w sankcjach wojskowych podejmowanych w ramach ONZ. Pasywny udział polega na zapewnieniu możliwości tranzytu dla wojsk państw biorących udział w sankcjach, wysyłaniu służb ratowniczych, wojskowych obserwatorów i działaniach logistycznych⁶.

Jednostronna praktyka neutralności Szwajcarii trwająca od pokoju westfalskiego z 1648 r. została potwierdzona i zagwarantowana w specjalnej deklaracji z dnia 20 marca 1815 r. podpisanej przez Austrię, Francję, Hiszpanię, Portugalię, Prusy, Szwecję, Rosję, Wielką Brytanię podczas Kongresu Wiedeńskiego. Status

¹ M. Szymczak (red.), Słownik języka polskiego, t. 2, L-P, Warszawa 1988, s. 316.

² R. Bierzanek, J. Symonides, op. cit., s. 133.

³ Konwencja dotycząca praw i obowiązków mocarstw i osób neutralnych w razie wojny lądowej (V konwencja haska) sporządzona w Hadze w dniu 18 października 1907 r., Dz. U. z 1927, nr 21, poz. 163.

⁴ Konwencja dotycząca praw i obowiązków mocarstw neutralnych w razie wojny morskiej (XIII konwencja haska) sporządzona w Hadze w dniu 18 października 1907 r., [w:] Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów, L. Gelberg (oprac.), Warszawa 1954, s. 287-291.

⁵ M. Jaskólski, Wieczne wojny i „pokoje wieczyste”, referat wygłoszony podczas Ogólnopolskiej Konferencji Stowarzyszenia Prawa Międzynarodowego -Grupa Polska, która się odbyła w Warszawie w dniach 15-16 października 2015 r.

⁶ D. Popławski, Neutralność a kwestia stosowania siły w stosunkach międzynarodowych, [w:] Stosunki międzynarodowe w XXI w. Księga jubileuszowa z okazji 30 - lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, red. E. Halizak, Warszawa 2006, s. 277-278.

trwałej neutralności został następnie potwierdzony w art. 84 Aktu końcowego Kongresu Wiedeńskiego z dnia 9 czerwca 1815 r.⁷ oraz w specjalnym akcie uznania i gwarancji wieczystej neutralności Szwajcarii z dnia 20 listopada 1815 r. a następnie w art. 435 traktatu wersalskiego⁸.

Szwajcarii zagwarantowano: neutralność i nienaruszalność jej terytorium w nowych granicach i niezależność od obcych wpływów. Określone wówczas zewnętrzne granice Szwajcarii, jak i postanowienia dotyczące jej neutralności wieczystej nie uległy zmianie do dziś. W dniu 7 sierpnia 1815 r. 22 kantony Konfederacji Szwajcarskiej w Zurychu zaakceptowały przyjęty przez Kongres Wiedeński Pakt Związkowy⁹. W art. 1 Paktu Związkowego kantony wzajemnie gwarantowały swoje konstytucje i nienaruszalność granic.

W przeciwieństwie do Szwajcarii, Austria prezentuje dosyć elastyczny stosunek do swojej neutralności wieczystej. Wydaje się, iż mimo formalnego statusu państwa trwale neutralnego w praktyce jest to raczej rodzaj neutralności wojennej.

Neutralność i niepodległość Austrii zagwarantowana została w traktacie państwowym z dnia 15 maja 1955 r. podpisanym w Wiedniu przez USA, ZSRR, Francję, Anglię i Austrię¹⁰.

W dniu 7 czerwca 1955 r. parlament austriacki postanowił, że Austria będzie państwem wieczyście neutralnym. Art. 1 ustawy konstytucyjnej w sprawie wieczystej neutralności Austrii brzmi: „W celu trwałego utrzymania niezawisłości na zewnątrz i w celu nienaruszalności swego terytorium, Austria ogłasza wieczystą neutralność. Austria utrzymywać będzie i bronić swej neutralności przy pomocy wszelkich dostępnych jej środków.”, i dalej „Celem zabezpieczenia powyższego, Austria nie przystąpi w przyszłości do żadnych sojuszków militarnych i nie dopuści do budowy baz wojskowych obcych państw na jej terytorium.”¹¹.

⁷ Akt końcowy Kongresu Wiedeńskiego podpisany w dniu 9 czerwca 1815 r. [w:] Wybór źródeł do nauki prawa międzynarodowego, (oprac.) B. Winiarski, Warszawa 1938, s. 7.

⁸ R. Bierzanek, J. Symonides, op. cit., s. 134.

⁹ A. Kölz (red.), op. cit., s. 193.

¹⁰ Po jednogłośnie wyrażeniu zgody przez Radę Związkową II Republiki Austrii i po ratyfikacji przez Prezydenta Republiki oraz złożeniu dokumentów ratyfikacyjnych, traktat wszedł w życie w dniu 27 lipca 1955 r. Polska uznała wieczystą neutralność Austrii w dniu 24 grudnia 1955 r.

¹¹ Ustawa w sprawie wieczystej neutralności Austrii została poddana do wiadomości państwom-sygnatariuszom traktatu państwowego, które w jednobrzmiących notach z dnia 6 grudnia 1955 r. uznały wieczystą neutralność Austrii, T. Walichnowski, *Wieczysta neutralność II Republiki Austrii*, Warszawa 1971, s. 8-9.

10/ STATUS KOMBATANTA I JEŃCA WOJENNEGO

Jeńcem wojennym jest zatrzymany kombatant, czyli osoba, która ma prawo brać udział w działaniach zbrojnych w czasie wojny i nie może być z tego tytułu osądzona, ani pociągnięta do odpowiedzialności karnej za czyny nieprzyjazne wobec mocarstwa zatrzymującego, o ile czyny te nie naruszają praw i zwyczajów wojennych. Jeniec wojenny zostaje pozbawiony wolności na czas trwania wojny w celu uniemożliwienia mu udziału w dalszych działaniach wojennych¹².

W rozumieniu art. 4A III KG jeńcami wojennymi są osoby, które znalazły się we władzy nieprzyjaciela oraz należą do jednej z następujących kategorii:

1. członkowie sił zbrojnych strony w konflikcie, a także członkowie milicji i oddziałów ochotniczych, stanowiących część tych sił zbrojnych,
2. członkowie innych milicji i innych oddziałów ochotniczych, włączając w to członków zorganizowanych ruchów oporu, należących do jednej ze stron w konflikcie i działających poza granicami lub w granicach własnego terytorium, jeśli spełniają łącznie następujące warunki: mają na czele swojego dowódcę, noszą stały i z daleka widoczny znak rozpoznawczy, jawnie noszą broń oraz przestrzegają praw i zwyczajów wojny,
3. członkowie regularnych sił zbrojnych podlegających rządowi lub władzy nieuznanym przez mocarstwo zatrzymujące,
4. osoby towarzyszące siłom zbrojnym pod warunkiem, że otrzymały od tych sił upoważnienie i kartę tożsamości,
5. członkowie załóg statków handlowych i cywilnych, o ile nie przysługuje im korzystniejsze traktowanie na mocy innych postanowień prawa międzynarodowego,
6. ludność terytorium okupowanego, która przy zbliżaniu się nieprzyjaciela chwyciła spontanicznie za broń, a nie miała czasu zorganizować się w regularne siły zbrojne, pod warunkiem, że nosi jawnie broń i przestrzega praw i zwyczajów wojny.

Definicję jeńca wojennego zawarto też w art. 44 I PD, w myśl którego: jeńcem wojennym jest każdy kombatant¹³ znajdujący się we władzy strony przeciwnej, nawet w wypadku naruszenia norm prawa międzynarodowego mających zastosowanie w konfliktach zbrojnych, jeżeli odróżniana się od ludności cywilnej w czasie ataku. Zważywszy jednak, że są w konfliktach zbrojnych sytuacje, w których ze względu na charakter działań wojennych uzbrojony kombatant nie może odróżniać się od ludności cywilnej, zachowuje on swój status kombatanta pod warunkiem, że jawnie nosi broń w czasie starcia oraz w sytuacji poprzedzającej atak (art. 44 ust. 1–3 I PD).

Status jeńca wojennego przysługuje również kombatantowi, który został pozbawiony wolności przez stronę przeciwną w czasie, gdy nie uczestniczył w ataku lub operacji przygotowawczej do ataku (art. 44 ust. 5 I PD).

¹² A. Szpak, *Status prawny zatrzymanych...*, s. 41.

¹³ Status kombatanta określony jest w art. 43 ust. 2 I PD. Postanowienia tego artykułu stwierdzają, iż „członkowie sił zbrojnych strony konfliktu są kombatantami, to jest mają prawo bezpośredniego uczestnictwa w działaniach zbrojnych”.